

І.В.ТКАЧЕНКО *

ДОПИСИ В ТИЖНЕВИКУ «СЕЛО» (1909–1911 рр.) ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІДЕЙ УКРАЇНСТВА

На основі публіцистичних матеріалів, розміщених на шпальтах народного тижневика «Село», висвітлено роль селянських дописів як джерела поширення ідей українства на етнічних землях у складі Російської імперії.

Ключові слова: тижневик «Село», селянські дописи, українська ідея, українське культурне життя, національна свідомість.

Тижневик «Село», який виходив у Києві за редакцією М.Грушевського протягом 1909–1911 рр., був першою вдалою спробою справді народного українського видання, спрямованого, у першу чергу, на селянську читацьку аудиторію. Ідея такої газети неодноразово порушувалася лідерами національного руху з 1905 р., коли стало можливим вільно видавати українську пресу.

Про потребу видання селянської газети П.Стебницький писав М.Грушевському ще в 1907 р. Так, у листі від 19 вересня він повідомляв:

«Досвід “Рідної справи”, – дуже, правда, короткий, – усе ж показав нам, що в селі єсть для кого робить і що там українська ідея може стати на ноги скоріше, ніж те можна було б думати після важких і прикрих двох років існування туберкульозної української преси»¹.

Ідея часопису для селян виношувалася багатьма (наприклад Є.Чикаленком), однак реалізувати її на практиці 1909 р. вдалося М.Грушевському з подачі його однодумців і співробітників, зокрема П.Стебницького, Ю.Сірого (Тищенка), М.Гехтера та ін. Із вересня 1909 р. почався відлік історії нового видання, роль якого, на думку М.Грушевського, полягала в реалізації назрілої потреби видавати газету для українського селянства, уживаючи зрозумілу йому мову, подаючи на сторінках часопису ті відомості, які могли б бути корисними для цільової аудиторії².

Видання тижневика «Село» досить часто згадується дослідниками життя й діяльності М.Грушевського у загальному контексті. Так, коротко про роль останнього у цій справі згадував Л.Винар на шпальтах журналу «Український історик» у 1974 р.³ Серед представників діаспори більше уваги «Селу» приділили

* Ткаченко Ігор Володимирович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник сектору суспільних наук науково-організаційного відділу Президії НАН України
E-mail: tkachenko@nas.gov.ua

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.770. – Арк.78.

² Грушевський М. До наших читачів // Село. – 1909. – №1. – С.1.

³ Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело для вивчення його життя і творчості // Український історик. – 1974. – №1/3. – С.104–135.

дослідники української журналістики та преси⁴. Однак, попри наявність окремих публікацій, присвячених історії цього видання⁵, слід констатувати, що повне висвітлення всіх аспектів його виходу у світ, зокрема ролі дописів читачів у розповсюдженні загальноукраїнської національної ідеї, ще попереду.

Інформація, яка містилася у «Селі», залучала читачів до сфери культурно-просвітницької, національної за своїм характером, близької за сприйняттям кожному українцеві, більшість котрих на той час становили селяни. Крім того, зважаючи на потребу пробудження національної свідомості, особливо після революції 1905 р., необхідно було поглиблювати відчуття окремішності між українцями та росіянами, плекати будь-який, навіть найдрібніший паросток національної культури, зміцнювати єдність українського народу без огляду на політичні кордони.

На шпальтах тижневіка вміщувалася велика кількість інформації, яка вирізнялася новизною, а відтак була цікавою для українських селян. Читаючи до часу його появи суто російськомовну пресу, жителі села за допомогою нової газети могли дізнатися про існування на українських територіях національного культурного життя. Таким чином, головним завданням тижневіка «Село» була реалізація культурно-просвітницької місії, спрямованої на якомога ширше залучення селянства до громадської активності, української за змістом та ідеєю, а також подолання почуття відірваності селянина від національного культурного життя. Відповідним було і змістове наповнення часопису.

Як зазначав невдовзі після припинення виходу «Села» на сторінках «Ради» М.Вороний,

«селянин, узявши до рук цю щотижневу газету, на першому місці знаходив передовицю на громадські принципові теми (пізніше ці передовиці містилися час від часу); потім з відділу “За тиждень” він довідувався про найвизначніші події з д[ержа]вно-го життя, з життя на Україні, з життя Росії взагалі і нарешті за кордоном, так ніби він прочитував найважливіші телеграми за весь тиждень (а часом мав спеціальні “вісті з столиць” або “з закордонної України”), нарешті відділ цей закінчувався вже ширшою хронікою життя спеціально українського; таким чином селянин мав щотижня зв’язок із життям загальним і українським, і не відчував так сильно своєї одірваності від культурного світу, сидючи на селі; далі йшли статті на політично-громадські теми і про всякі події та явища культурного життя, біографії письменників, учених, артистів та інших діячів, поезії та оповідання, статті історичні і взагалі популярно-наукові, статті про театр, музику, мистецтво, статті суспільно-економічні, сільськогосподарські, інформаційні (з ветеринарії, загальної медицини) та

⁴ Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси. – К., 1970. – 303 с.; Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.): Історико-бібліографічний етюд. – К., 1926. – 80 с.; Історія української дожовтневої журналістики / За ред. О.Дея. – Л., 1983. – 518 с.; Попов П. Книга і друкарство на Україні. – К., 1970. – 316 с.; Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.; Його ж. Нарис історії української преси: Курс лекцій. – Подєбради, 1937. – 112 с.

⁵ Панькова С. Михайло Грушевський і народна газета «Село» у світлі мемуарних та епістолярних джерел // Український історик. – 2004. – №3/4; 2005. – №1. – С.25–46; Ткаченко І. «Село» – перша українська суспільно-політична селянська газета // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип.10. – С.91–104.

інші; нарешті дописи, сміховина, поради та відповіді редакції, ціни на хліб і на самім кінці – оповістки та оголошення»⁶.

Таким чином, на шпальтах газети «Село» містився унікальний і надзвичайно інформативний матеріал для простого читача. Хоча за час існування тижневика вийшло всього 76 номерів, вони були напрочуд цікавими для читачів-селян, даючи їм можливість не лише отримати певні відомості з тих чи інших питань, але й свідчили про великий інтерес українського селянства до власної історії, мистецтва, національного культурного життя. Редакція видання, своєю чергою, надавала місце на його сторінках читачам із різних регіонів російської та австро-угорської України. Однією з найцікавіших для читачів рубрик «Села» були дописи простих передплатників газети, здебільшого селян, які містилися в кожному номері видання, починаючи з найпершого.

Актуальність цієї рубрики засвідчувалася тим, що саме завдяки їй наповненню редакція могла дізнаватися про суспільні та культурні потреби своїх читачів. Так, у першому дописі із с. Таранівка Зміївського повіту Харківської губернії⁷ йшлося про селян, які виростили гарний урожай у 1909 р. і сподівалися на відповідний зиск, однак через свою довірливість і незнання ринкових цін на зерно віддали значну частину прибутку спекулянтам. Відтак починаючи з другого номера редакція «Села» розміщувала на останній сторінці, одразу після дописів, інформацію про ціни на збіжжя в різних українських губерніях.

Уже з першого числа, який редакція безкоштовно розіслала своїм потенційним передплатникам, «Село» було надзвичайно схвально сприйняте як читачами, так і громадськими діячами. Так, М.Коцюбинський у листі від 12 вересня 1909 р. висловлював вдячність М.Грушевському і його редакції за таке видання, «бо все, що досі було тільки мрією (гарна селянська газета) – нарешті здійснилося»⁸.

Аналогічну інформацію можна отримати з дописів та листів читачів, які час від часу публікувалися на шпальтах «Села». У тому, що газета стала справжньою подією у житті українських селян, можна перекоонатися з такого листа:

«Шановний редакторе! Як у темному лісі жили ми до останнього часу. Не бачили і не чули, щоб в газеті або книжці писалося про щось нам цікаве, або корисне нашою рідною мовою. Тяжке було те життя, гнилим повітрям тхнуло воно. Та пережили ми все те, бо свіже повітря рознесло, розвіяло той тяжкий дух! Залунав і на селі людський, веселий гомін, почулося рідне слово і всмінулася радо ненька-Україна, бо веселіше стало жити її смутним дітям – селянам. Залетів до нас спочатку “Рідний край”, тепер “Село” голосно читає селянин і з веселим обличчям повертається до свого неписьменного брата, а той аж крикне з дива: “Розумію! Все чисто дібрав!...” і обидва раді, обидва щасливі... Селянин Дан. Семенченко»⁹.

⁶ Вороний М. «Село» // Рада. – 1911. – №78. – С.2.

⁷ Село. – 1909. – №1. – С.16.

⁸ ЦДІАК України. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.562. – Арк.5 зв.

⁹ Село. – 1909. – №15. – С.8.

Кожне число «Села» було доволі інформативним, містячи чимало корисної інформації. Рубрики, запропоновані редакцією, мали на меті поширення знань про сільське господарство, кооперативний рух, українське культурне життя, демонструючи, які позитивні наслідки може мати українське друковане слово на самоорганізацію селянства. Дописи повинні були не лише представляти все різноманіття громадського та духовного життя українців очима читачів газети, але й указувати на ефективні для розповсюдження українських ідей способи. Об'єднуючи читачів навколо зрозумілих їм повсякденних речей, матеріали сприяли єдності селян, загострювали увагу на проблемах, котрі необхідно було вирішити для поліпшення їхнього життя.

Розміщені на шпальтах «Села» дописи мали різнопланову тематику. Серед них знаходимо сюжети, присвячені врожаям, боротьбі зі спекулянтами, необхідності об'єднання в кооперативи, створенню кооперативних крамниць і кас взаємодопомоги, виходу селян із громади та окремому їх господарюванню на відрубках, переселенському руху на схід Російської імперії та труднощам, пов'язаним із цим, земським лікарям і сільським учителям, їх ролі у забезпеченні духовних потреб українського селянина та його дітей, заснуванню нових селянських товариств, розвитку сільської кооперації тощо.

Крім згаданих велике значення надавалося дописам, які свідчили про відчутні позитивні зміни у збобілих, роз'єднаних культурно і духовно українських селах завдяки рідномовному друкованому слову. Завдяки книжкам і пресі селяни усвідомлювали себе українцями. Так, у №9 «Села» за 1909 р. було вміщено допис із містечка Драбів Золотоніського повіту Полтавської губернії. Його автор, напевно читач і передплатник часопису, повідомляв, що

«два роки тому село наше жило без просвітку. Воно було, як і зараз, оточене поміщицькими ланами, мало дві школи, тісних, темних, не здатних умістити і третини селянських дітей; мало воно кілька казенних та чимало потайних шинків, була й добра жменя злодійів.

І таке життя дуже пригнічувало селян; багато з них гадало, що коли злидні дошкуляють людині, то їй годі мріяти про освіту. Та не так воно склалося. Цілком несподівано торік на весні залетіло до нас кілька українських книжок та номерів газети. Прочитала це селянська молодь і одразу захопилася рідним словом; вона склалася на гроші, виписала кілька десятків книжечок із Києва і кожен грамотій уважав своїм обов'язком перечитати їх усі чисто. Потім, щоб мати постійний, тривкіший харч для душі, виписали «Раду», і зараз до Драбова надходить 3 примірники цієї газети, «Хлібороб», «Село», а також багато книжок. Склали невеличку, але путню українську бібліотеку, яка задовольняє потреби багатьох письменних людей з усієї волості»¹⁰.

В іншому дописі, з Чорнух (також на Полтавщині), ішлося про те, що

«наше містечко й округні села потроху прокидаються від сну. [...] Ще не так давно українська книжка була у нас рідкістю, а

¹⁰ Там само. – №9. – С.8.

тепер уже наш селянин прочитав і Кобзаря, і історію, виписує “Село”, “Раду”, а в хаті з рямців дивиться на вас любе обличчя батька Шевченка. Правду сказав Шевченко: ніч іде і за собою день веде!»¹¹.

Започатковуючи видання «Села», М.Грушевський та його однодумці розуміли, що ця справа навряд чи знайде прихильний відгук і схвалення місцевих властей, парафіяльних священників, земських діячів, які в українському селі були одними з найвідданіших ідеї зросійщення й насадження загально-російських культурних цінностей. Не зважаючи на існуючі труднощі та перешкоди дописи читачів засвідчували благотворний вплив українського слова на життя селянства. Велике значення для поширення національного духу й культури на селі мала праця нечисленних на перших порах ентузіастів із представників місцевої інтелігенції – окремих учителів, сільських священників, котрі мали мужність іти проти власного начальства у справі поширення друкованого українського слова. Так, К.Яворенко з містечка Краснопіл Житомирського повіту Волинської губернії називав відрадним явищем зміни, які відбувалися на його малій батьківщині, засвідчуючи швидку зміну свідомості народу – зі штучної великоросійської на рідну українську:

«Рік ще тому назад у нас майже вся селянська молодіж тільки те й знала, що гуляла, вдавалася в пиятику, в крадіжки, тепер же це перемінилося. Не чути отих пісень, які так голосно колись лунали, оті всі “Ермаки”, “Коробейники” та “Разлуки” – десь згинули, і на радість знов залунали рідні пісні “Гей чого хлопці”, “Віють вітри, віють буйні...”, “Ой не гаразд запорожці”, “Стоїть гора високая”, “Рече та стогне Дніпр широкий”. За це усе треба подякувати регентові-селянинові любительського хору, який завзято став боротися із всякою хуліганщиною. І праця його не загинула даремно, схаменулась молодіж, і за розум взялась, рідних пісень научилася, та й за книжку дехто береться. Торішнього року один селянин виписував “Село”, то вже цього року біля десятка охочих знаходиться. [...] приходиться всяково, але селяни так люблять рідне слово, що думають, що інакше неможливо і писати книг, про російську мову вони не хочуть і слухати, не то щоб читати їх, це, кажуть, – “казенщина”»¹².

Як можемо перекоонатися з повідомлень селян-читачів, саме українські книги і друковане слово ставали причиною зростання національної свідомості, що й було головним завданням народного тижневика «Село». Дописи, розміщені на його шпальтах, повідомляли читачам з усієї України, як саме відбувався цей процес зацікавлення рідними мовою та культурою. Так, дописувач із с. Орлівські Хутори Зміївського повіту повідомляв:

«наші Хутори здебільшого населені українцями, але національної свідомості до 1906 р. було мало. Не чуто було ні мови рідної, ні книжки гарної. Але в тому році рідна книжка залетіла і в наші хутори. Наробила вона шелесту! Селяни, як звичайно, за-

¹¹ Село. – 1911. – №3 (70). – С.7.

¹² Там само. – №8 (75). – С.8.

цікавилися рідною літературою і стали читати її, а знайшлися і такі (з кодла “інтелігентів”), що сміялися раніш із цього. Зараз їм уже сміятися ні з чого, бо національна свідомість у нас пішла далеко. Зараз на наші Хутори йде: “Ради” – 2 примірники, “Л.-Н.-В.” (“Літературно-науковий вістник” – *I.T.*) – 2, “Рідн. край” – 1, “Світова зірниця” – 2, “Укр. хата” – 1, “Село” – 8 і “Хлібороба” – 11 примірників. Усього 27. [...] До честі можна сказати, що першу рідну книжку занесли в наші хутори два сільські парубки – Павло Плужник та Карпо Вовк. І зерно те, що вони посіяли, зростає і скоро вже “зазеленіють наші ниви”¹³.

Редакція газети «Село» та її видавець приділяли велику увагу розвитку й поширенню української мови і культури на селі. Звернення до читацької аудиторії було одним із дієвих способів популяризації та пропаганди рідної мови. Самі читачі газети спонукали приділяти більше уваги українському слову, поширенню освіти серед селянства. Реагуючи на вміщену в №14 «Села» за 1909 р. інформацію про запровадження навчання «іногородців» у Російській імперії їхніми рідними мовами, дописувач із с. Шандра благав редакцію звернути увагу на необхідність освіти українською мовою:

«Ми озиваємось з усіх найтемніших кутків нашої країни і просимо усіх освічених, хто бачив і знає нашу неосвіченість, і знає як і куди направить свій гомін, наш крик душі, – дайте нам школу, школу на нашій рідній мові!»¹⁴.

Про те, що українським селянам, їхнім дітям потрібна була саме національна школа, свідчить допис із містечка Краснополя Житомирського повіту, автор якого повідомляв, що перед настанням осені постало питання будівництва нової школи, оскільки існуюча не могла вмістити всіх бажаючих навчатися дітей. Як і завжди у таких випадках, не обійшлося без тих, хто виступав проти школи як такої та навчання взагалі, мовляв «уже і так з тієї школи доволі злодіїв повиучувалось, ні, не треба нам цієї школи, бо й так на собаку кинеш, то в ученого школяра попадеш, є їдна та й буде з нас!». На думку автора, селяни чинили опір через те, що

«школа на чужій мові стає їм за ворога. Це видно добре от хоч би з цього. Кожен школяр, що вже скінчив школу, хоче вже насміхатися з батьків. Багато селян не хоче і через ту “форму” своїх дітей посилати. Сірі штани і курточки, круглі картузи з бляшками, калощі. От уже і форма. Школярі, які ходять у цій формі, силкуються вже і говорити по-кацапському, і зовсім себе панками лічать... От через те і неохоче люди ставляться до школи і кажуть, що краще хай наші діти неграмотними будуть, аби не лізли в пани... А найбільш не подобається те, що діти, вийшовши з школи, кепкують із батьківської та дідівської мови. Звуть її “мужичою”. А се хоч кому то болітиме»¹⁵.

¹³ Там само. – 1910. – №31 (48). – С.8.

¹⁴ Там само. – №1 (18). – С.14.

¹⁵ Там само. – №37 (54). – С.8.

Натомість селяни, розуміючи, що освіта, хоч і на російський лад, є чи не єдиною можливістю «вийти в люди» з сільської безвиході, намагалися віддавати своїх дітей до школи:

«Баче тепер наш темний люд, що лихо зовсім швидко з'їсть його і кидається він тепер у школу, де шукає порятунку. Але, на жаль, того порятунку не дає йому наша школа, котра перш за все навчає його калічити і цуратись своєї рідної мови (як попадеться вчитель-обруситель)»¹⁶.

Реагуючи на повідомлення дописувачів «Села», М.Грушевський у новорічному вітанні 1910 р. звернув увагу на потребу збереження і примноження українських традицій, у першу чергу живої народної мови, а відтак і необхідності власної народної школи. Ідучи назустріч побажанням читачів, він писав:

«Як селянство наше далі буде тої мови рідної міцно держатися, а разом буде просвіщатися, гуртуватися, ставати більш тямущим, освіченим та заможним, – разом із ним буде підноситися наша мова українська, наш народ. Будуть його не зневажати, а шанувати; будуть нашу мову не тільки що за людську, але й за дуже добру та поважну вважати.

І се ви, браття селяне та робітники, добре пам'ятайте і не забувайте, що в своїх руках держите долю того славного народу українського, що колись був такий великий та славетний, а потім так підупав і отемнів мізерно, що його покинули і зрадили його діти. Коли будете міцно триматись його і своєї мови рідної, слова українського, та будете zarazом вчитися, просвіщатися, то підніметься він і процвіте знову славно і пишно. А як ні – то й зостанеться в такій мізерії!»¹⁷.

Як показала практика, для пробудження національного в душі українця інколи достатньо було лише однієї книги рідною мовою. Пишучи про нелегку долю українця-солдата, закинутого далеко від рідної домівки, дописувач із с.Спаське Приморської області писав, роблячи висновок щодо потрібності українцям власної мови:

«Треба було з'явитися в нашій роті одному примірникові “Кобзаря”, як чуть не кожен грамотний солдат-українець забажав мати у себе оту чудову книгу. А як цікавиться кожен із них своїм друкованим словом? Як тільки мають вони вільний час, то, дивися, там читають яку-небудь рідну українську книжку, там збилися у кучу – усі слухають чудового “Кобзаря”. [...] Нехай же не брешуть пани-вороги, що народ наш не цікавиться своєю рідною мовою і що не розуміє і не хоче читати своєї рідної книжки, тільки треба зуміти її йому дати»¹⁸.

Проте далеко не в усіх селах українських губерній ситуація була сприятливою для розвитку національної справи. Українські газети не завжди

¹⁶ Село. – 1910. – №9 (26). – С.16.

¹⁷ Грушевський М. На новий рік // Там само. – №1 (18). – С.2.

¹⁸ Там само. – №24 (41). – С.14.

потрапляли до читачів, їх конфісковувала місцева влада, знаючи про неграмотність селян і керуючись власними політичними міркуваннями. Пишучи про потреби та проблеми селян с. Ягнятин Сквирського повіту Київської губернії, дописувач повідомляв про те, що

«нема нічого такого, щоб поліпшити селянський добробут; ніхто нічим не цікавиться, скрізь темнота, нема ні бібліотеки, газети ніякої ніхто не виписує, бо випиши, то такі газети як “Село”, “Рада” та “Биржевые ведомости”, кажуть, що є приказ конфісковувати, і в волості, що на ділі де й було нераз»¹⁹.

Дописувач із с. Комиші Зіньківського повіту Полтавської губернії скаржився на шпальтах «Села»:

«Через свої злидні, а ще більше через темноту, ні книжок, ні газет, в яких би можна дечому доброму і корисному навчитися, селяни самі не одержують, а в бібліотеку, яка мається у чайній про народню тверезість, земство за народні гроші передплачує чорносотенні московські незрозумілі газети, ось які: “Земщина”, “Колокол”, “Полтавский вестник”, “Сельский вестник” та інші, які тільки і читає (мабуть умисне для себе і намічає) сам піп, а з селян ніхто»²⁰.

Розуміючи потребу читачів у правдивій інформації стосовно можливості вільно передплачувати українські газети і журнали, та знаючи про те, що представники влади на місцях, користуючись необізнаністю селян у законодавстві Російської імперії про пресу, вводили читачів українських газет в оману (про що ті сповіщали у своїх дописах), редакція «Села» і її видавець постійно звертали увагу на можливість безборонно передплачувати українські видання. М.Грушевський спеціально інформував читачів у №17 за 1910 р. про таку проблему:

«Часто пишуть із сіл до нашої редакції та й до інших також, що різні урядники, стражники, писарі тощо забороняють людям виписувати українські часописи, відбирають від них, або й не видають, та грозяться, що буде за се біда. Питають ся люди, чи правильно се, і чи справді українські газети мають в собі законпреступне, щоб їх можна відбирати або за них карати. Відповідаємо, що українські газети виходять по закону, за дозволом начальства, виписувати їх усім вільно, і не можна їх забороняти або відбирати. [...] Забороняють і відбирають газети низші служачі, котрі часто самі не знають, що можна, а чого не можна, і сього нема чого слухатися, а як силоміць поступають, то й скаржитися. [...] А щоб заборонить усім, скажім – селянам, якусь газету виписувати чи читати, на се нема права. Коли яка газета неугодна, нехай її закривають, а передплатника (підписчика) не можуть чіпати, до сього йому нема діла»²¹.

¹⁹ Там само. – 1911. – №9 (76). – С.16.

²⁰ Там само.

²¹ Грушевський М. Нема права // Там само. – 1910. – №17 (34). – С.1–2.

Із дописів читачів можемо перекоонатися, що така інформація часто ставала у пригоді, і українське друковане слово, хай і з перешкодами, але потрапляло у село, підживлюючи таким чином любов до рідної мови й розвиток культурного життя.

Досить часто у своїх дописах їхні автори давали негативну оцінку тим, хто мав би на практиці допомагати селянам – земським лікарям, парафіяльним священикам та ін. Так, у кореспонденції з с. Бугаївка йшлося про отруєння місцевої жительки, яка звернулася по допомогу до земства:

«Земські лікарі відмовилися її прийняти; не звернули уваги на прохання фурмана, не схотіли навіть подивитися на неї. З тим вона повернулася додому, і не знайшовши більше ніякого порятунку, в понеділок 17 серпня (1909 р. – *І.Т.*) і Богу душу віддала. Такі допомоги земських лікарів у нас часто трапляються: то прийдеш після трьох годин дня – не приймають, або в яке селян теж не приймають, а до приватних лікарів звертається, – селянам нема змоги, через те такі випадки найбільш кінчаються смертю»²².

У цілому слід зазначити, що селяни-автори дописів, нерідко звертали увагу на те, що представники сільської інтелігенції – священики, учителі, земські лікарі – подеколи займалися непритаманною їм роботою. Замість того, щоби сприяти подоланню селянської темноти й неосвіченості, вони намагалися протидіяти тим паросткам української духовності й культури, які зростали у селах завдяки зусиллям нечисленних ентузіастів.

Типовою для сільських священиків була поведінка, описана в дописі з с. Білогородка Київського повіту. Його автор повідомляв про велику популярність у цьому та сусідньому селі Гореничах гуртка любителів, котрі влаштовували українські театральні вистави, а також мішаного хору, який у перервах співав народних пісень. Такі культурні заходи стали популярними серед місцевих жителів. Однак, як повідомляв дописувач,

«гореницькому попові прийшлися не до норову ці, як каже він, “видумки”. Як почує бува, що хлопці та дівчата співають увечері українську пісню, виучену ними в хорі, – то він аж спати не може. От він раз у неділю зібрав своїх парафіян біля церкви і почав їх уговоряти, щоб батьки не пускали своїх синів та дочок у “тіятр”, бо то, мовляв, “розпутство, сатанінское наушення”, що замість того, щоб у церкву йти, вони розпівують “романси”».

Натомість, як зазначав автор кореспонденції, «на такі слова селяни тільки посміхаються, бо нічого грішного в спектаклях не бачать»²³.

У той час, як селяни тільки вітали розвиток українського культурного життя, у Слов'яносербську, наприклад,

«старший учитель второкласної школи, великий прихильник “істино-руських союзників” (очевидно, малася на увазі радикально-націоналістична й монархічна організація “Союз росій-

²² Село. – 1909. – №6. – С.16.

²³ Там само. – №11. – С.15.

ського народу”, чорносотенці – *І.Т.*) тяжко карає учнів за “вільнодумство”, особливо за українські книжки. Коли хто з учнів скаже ненароком українське слово, то учитель і таму губить од зла. Українські книжки одбирає»²⁴.

І таких учителів, за матеріалами очевидців-дописувачів, в українських губерніях Російської імперії було немало, що перешкоджало розвитку національного громадського та культурного життя у селі.

Долучалися до «вирішення» освітніх проблем і місцеві священники. Рідко коли селяни, згадуючи своїх ієреїв, ставили їх за приклад. Значно більше випадків, коли їх роль душпастирів і порадників піддавалася гострій критиці самими селянами. Для прикладу можна згадати допис із с. Мирівка Київського повіту про заснування нової сільської школи. Автор повідомляв про те, що

«давно наші селяни мріють про потребу народної 2-х або 3-х класової школи, але завше що-небудь та й стане їм на заваді. Років кілька тому назад хотіли постройти і просять дозволу, але найшлися такі люди, що для своєї вигоди на чолі з місцевим батюшкою збили з пантелику громаду, і так лишилися усі мрії і до сього дня... На сході 20 іюня стали декотрі гомоніть, що школу треба строїть таку, щоб поміщала дітей із 300; од цього і пішли суперечки та питання, яку саме школу – народну чи церковну? Купка свідомих селян стоїть за народну, а частина на чолі з батюшкою – за церковну двохкласову».

Урешті-решт автор допису й «селяни здорово дивуються, чого так духовенство стоїть за церковними школами і ворогує з народними»²⁵. На виправдання священникам і сільським учителям слід зазначити, що вони всі перебували під пильним наглядом свого начальства, і для того, аби зробити щось усупереч їх волі, необхідно виявити неабияку мужність, якої в більшості не було.

В українських селах була ще одна, чи не найхарактерніша, проблема, – пияцтво. Відомо, що значна частина державного бюджету Російської імперії формувалася за рахунок прибутків від монополії на торгівлю горілкою. І найбільше від такого відвертого споювання страждали незахищені й найменш освічені групи населення – селянство та робітництво. Як повідомляв дописувач «Села» із с. Підгородня Новомосковського повіту, «не дивлячись на те, що селяни тепер так багато чіпляються за школу, бажаючи собі знайти порятунку, багато є де чого лихого, котре все повстає за одно, назва котрому “горілочка”»²⁶.

Із великим сумом і розпачем селяни описували картину занепаду моралі, злочинства, підкупу і потурання низьким інстинктам українозубожілого та знедоленого українського люду з боку влади, яка фактично примушувала до постійного пияцтва. На шпальтах «Села» знаходимо десятки повідомлень, що так чи інакше свідчили про цю надзвичайно поширену серед селян і робітників соціальну проблему.

²⁴ Там само. – №17. – С.14.

²⁵ Там само. – 1910. – №12 (29). – С.8.

²⁶ Там само. – №9 (26). – С.16.

Описуючи життя трударів на Кадіївських рудниках, дописувач констатував:

«Шахтарі працюють за безцінок, темнота панує в повнім розумінні цього слова: шахтарі не мають ніякої організації, ніякого культурно-просвітнього товариства, ні театра, ні навіть поганої бібліотеки. Ні разу ще тут не проходили ніякі великі свята без жертв пияцтва, розпусти, розбишацтва і такого іншого»²⁷.

В іншому повідомленні – із с. Мала Богачка, автор, описуючи життя Миргородського повіту, звертав увагу на те, що

«так чи ні, а темнота в нас не тільки по хуторах, а й у самій Багачці, страшенна. [...] Хоч мало читають у нас, зате багато п'ють; уся волость щороку пропиває понад 40 тисяч карбованців; а це виходить на кожну душу саму маленьку по 2 ½ карб. [...] Сум бере й за школу нашу, за даремну працю учителів, і навіть за ті кошти, що витрачаються на це велике діло»²⁸.

Автор допису, що надійшов із с.Пинчуки Васильківського повіту, писав:

«Пинчуківська громада велика, а розум малий в неї; хоч так казати й не слід, бо єсть люди і з добрим розумом, але їх голоса мало чути. Все заглушає горілка. Кажу так, маючи на увазі, що за горілку у нас все купують»²⁹.

Редакція «Села», отримуючи такого змісту листи від селян, не могла не приділяти належної уваги вирішенню цієї болючої проблеми. Намагаючись поліпшити якість селянського життя, відвернути народ від пияцтва й мороку неграмотності та зубожіння, часопис пропонував реальні альтернативи – поширення національної свідомості, розвиток української культури та її захист від російського впливу, повага до рідної мови, славного минулого. Уся інформація, яка вміщувалася на шпальтах газети, підштовхувала читачів до такої думки.

Дописи у «Селі», окрім просвітницької ролі, мали ще й пропагандистське значення. Показуючи весь спектр селянського життя, вони спонукали читачів газети до об'єднання навколо простих, зрозумілих кожному українському селянинові та робітникові цінностей – національної свідомості, української культури, рідної мови та народної школи. Указуючи на зубожіння, занепад села, пияцтво вони давали кожному селянину альтернативу – власне й гідне національне життя. Використовуючи матеріали, підготовлені простими читачами часопису, його редакція тим самим звертала увагу кожного українця, що змінити життя на краще можливо.

Що це саме так, переконливо свідчив допис із Миколаєва, в якому повідомлялося:

«По селах, що лежать в околицях Миколаїва, останніми часами помічається духовний розвиток селян і прокидається любов до

²⁷ Село. – 1910. – №5 (22). – С.15.

²⁸ Там само. – №6 (23). – С.8.

²⁹ Там само. – №10 (27). – С.8.

рідного українського. По селах почала молодь складатись у аматорські гуртки і виставляти різні українські п'єси. [...] На усіх виставах було повно селян, так що багатьом і місця не хватало. Селянам дуже подобались вистави. Дякуючи цим виставам і пияцтво значно зменшилося по сих селах, бо селяни, замість того, щоб пити горілку, йшли на виставу, бо, як казали вони, сором пити горілку, коли у їхньому селі грають на рідній, українській мові»³⁰.

І такі непоодинокі повідомлення засвідчували тенденцію, яку редакція «Села», як й інші українські часописи початку ХХ ст., намагалася показати на своїх шпальтах. Уміщувані у виданні дописи були дієвим способом продемонструвати, як саме необхідно діяти українському селянинові, щоб зберегти і свою рідну мову, і національну культуру, і власну людську гідність. Розуміння, як діяти простій людині в таких складних умовах життя й послужило головним мотивом видання щотижневої газети для українських селян. Адже, як писав М.Грушевський:

«Всякі справи – чи в селі, чи у волості, чи в земстві, чи у цілій державі – ідуть ліпше або гірше від того, чи займаються ними і чи тямлять їх люде. Де селянство, робітники і весь народ тямущий, просвічений, там ліпше, легше, щасливіше живеться всім вкупі і кожному зокрема. Менше темноти – менше й неправди, шкоди, всякого лиха. Через те – хто хоче добра своєму краю, своєму народові, повинен дбати не тільки про те, щоб самому бути просвіченим, тямущим, але і про те також, щоб і навколо нього люде, громада, народ були теж якомога тямущі, просвічені»³¹.

³⁰ Там само. – №3 (20). – С.8.

³¹ Грушевський М. До наших читачів. – С.2.

In the article with a help of publicistic materials, placed on the pages of people weekly newspaper "Selo", the role of peasants' notes as a source of spreading of the Ukrainian ideas in Ukrainian lands under Russian empire was taken up.

Keywords: weekly newspaper "Selo", peasants notes, Ukrainian ideas, Ukrainian cultural life, national self-consciousness.

